

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Сергій ПЛОХІЙ • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Галина БУРЛАКА
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 11

Серія

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ ТВОРИ

Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2008

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (15 УКР)
Г91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Галина БУРЛАКА

Автори передмов: Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, Галина БУРЛАКА

Автор коментарів: Галина БУРЛАКА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження: Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2008
- © Жулинський М., Бурлака Г., передмови, 2008
- © Бурлака Г., коментарі, 2008
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2008

ДОДАТКИ

ВСТУПНЕ СЛОВО ВИДАВНИЦТВА

[Передмова до видання:

Гомерова “Одіссея”. Гекзаметром на мову українсько-руську перевірявав Петро Байда. Присвячено переклад пам’яті Миколи Івановича Костомарова / Накладом редакції “Правди”. З друкарні Тов. імені Шевченка під зарядом К.Беднарського. — Львів, 1889 [на обкл. 1890]]

Переклад Гомерової “Одіссеї” на мову українсько-руську єсть річ вельми важна задля нашого письменства, єсть дуже значне наше національне придбання. Переклади геніальних творів — се великий і вельми потрібний привід до духового розвитку народу і мови. Той народ, що спромігся перекласти на власну мову твори великих геніїв, вже тим самим і найпевніше доводить, що має не тільки право, але й хист і снагу на самостійний розвиток духовий*.

Між геніальними творами Європи Гомерові поеми найстаріші* і більш за деяких інших спільні і близькі усякій людині. Письменства, старіші за наше, мають немалу силу перекладів Гомерових поем; переклади, розпочавшись за давніх ще часів, не перестають з’являтися і досі*. З часом міняється погляди і зрозуміння Гомерових поем, і се викликає нові переклади.

Думка про переклад на мову українсько-руську Гомерових поем народилася теж давно вже*. Тому буде років з двадцять, як, небіжчик вже, Степан Руданський переклав Гомеру “Іліаду”, але переклав метром народним українсько-руським*. Переклад Руданського друкувався в “Правді”*, та, на превеликий жаль, не доведено його до кінця ні в журналі, ні окремим виданням. Ще задовго до Руданського наш українець (полтавець) Микола Гнідич збагатив російське письменство, наділивши його перекладом “Іліади”, зробленим гекзаметром*. В перекладі Гнідича чимало українізмів. Вже ж пак шкода, що Гнідич не зробив перекладу “Іліади” на рідну українську мову, але дорікати йому за те не годиться! Тоді, під час занедбання нашої своєнародної мови*, іншого не можна було й сподіватися. Після того в харківському альманасі “Складка” сучасний наш поета В.І.Самійленко надрукував частину власного гарного перекладу “Іліади”*; треба надіятися, що на тому він не зупинився і веде далі переклад*. Нарешті, нам траплялося чути початок перекладу “Іліади”, зроблений одним з наших видатніших учених*. Доки сей переклад не оголошений, не вважаємо за собою права більш говорити про нього. Переклад “Одіссеї” вперше з’явився в одеському альманасі “Нива” року 1885 (одна тільки пісня шоста) і в “Зорі” — 1886 (пісня п’ята)*.

Питання про родовід Гомерових поем єсть питання вельми трудне, на котре відповіді певної досі ще нема, а є тільки більш чи менш правдоподібні. Почалося се питання, можна мовити, ще за епохи класичної: ще греки

III і IV в. до Христа міркували коло сього питання; пильнували визначити: що дійсне належить Гомерові з того, що приписують йому; ще тоді повідкидали так звані киклічні поеми*. Вже й тоді дехто доводив, що "Іліада" і "Одіссея" належать до двох окремих авторів: в обох поемах знаходили новіші додатки, напр., X і XI пісні "Іліади", кінець XXIII і вся XXIV пісня "Одіссеї".

Ся критична робота сталася, як міркують добре, під впливом Аристарха, найславнішого з давніх критиків, що, повідкидавши утвори, котрі приписували Гомерові, "Іліаду" і "Одіссею" вповні мав за увір єдиного Гомера. Сей критичний напрямок ще дужче виринув під кінець скептичного XVIII в. під впливом теж народної поезії, до котрої тоді обернулися; найвиразніше надав сей новий скептичний погляд Фрідріх Август Вольф у своїй славній "Передмові до Гомера" ("Prolegomena ad Homerum", 1795 р.). Він поступив вже далеко далі, як давні критики; він доказував, що в ті часи, коли склалися Гомерові пісні, греки ще не вживали письма, а не можна думати, щоб такі великі поеми, як "Іліада" і "Одіссея", склалися й передавалися без письма з голови; через се він думав, що Гомерові поеми склалися з окремих поем, що зложили давніми часами окремі поети, беручи зміст з троянських легенд, потім співали їх перехожі співці рапсоди*; сі поеми вперше зібрав спартанський Лікурґ, а зложив з них дві сучасні великі поеми афінський тиран Пизистрат (в VI віці) з допомогою сучасних поетів. Сі редактори, однак, не стерли усіх одмін, і досі ще зостаються місця, що інде не згоджуються одно з одним і свідчать про колишню окремішність пісень. Од сеї "Передмови" Вольфа пішло справжнє "Гомерівське питання"*, що на цілий вік надало змагань і праці вченим людям, і надасть ще, мабуть, і надалі. Після Вольфа й досі старої думки про єдність поем не кинули ті, що держаться її одміни і незгожі місця викидають і поправляють, думаючи, ніби додано їх і перекручено пізнішими часами, але теорія складання поем далеко більш має прихильників. Погляд Вольфа повів далі Лахман; він розділяє Гомерову поему на окремі пісні, й один прихильник його (Кьокли) видав "Іліаду", розділену на шістнадцять пісень. Інакше і правдивіше поглянув Г. Герман. Він думав, що з першого початку написано було невеликі поеми про гнів Ахілла й про повертання Одіссея, й до сих невеликих поем додано було пізніше різні додатки, на лад їх написані. Отсі учені усі більш піклувалися коло "Іліади"; пізніше вже Кірхгоф розпорядкував таким же робом "Одіссею" й у ній теж показав пізніші додатки. Книжка його "Die Composition der Odysseae" вийшла у 1889 р. Подамо тепера, що знаємо правдоподібнішого про Гомерові поеми.

Поперед усього Гомерові поеми — не народна поезія; хоч як проста, натуральна вона, в ній чути індивідуальний замисел, знати руку автора-художника. Не можна теж думати, що поеми склалися з окремих пісень, написаних попереду незалежно одна від одної; на одну тільки тему з таких пісень не можна зліпити одної поеми, як не можна, наприклад, згорнути ув

одну поему наші думи про Хмельницького; одміни тону, замислу зараз дали б себе знати дуже виразно. В Гомерових поемах усе ми бачимо одну ідею, в кожній тільки, може, трохи одмінену й знищену пізнішими додатками; для такої єдності ідеї треба було б хіба, щоб який-небудь поета перетворив би зовсім сі окремі пісні, і такий перетвір був би вже перетвором. Ті, що розділяють поеми на окремі пісні, вказують здебільшого на редакцію Гомерових пісень, що вчинив Пизистрат за допомогою поетів Ономакрита, Орфея й Зопира, й ще четвертого, — тільки ми ймення його не знаємо, — але ся редакція — факт не дуже певний; ми маємо про неї тільки пізніші звістки й се, може, тільки вигадка, як доводить дехто з сучасних учених; та й редакція Пизистрата — не перетвір, що один міг би *disiecta membra* [окремі частини] скласти в єдине тіло, з окремих пісень зробити одну поему. Треба прийняти, що був геніальний поет, що з народних легенд або пісень зложив поему про гнів Ахілла або повертання Одиссея; ми не знаємо, чи то був перший епос не народний, художественний*, чи й до нашого поети були вже епічні поети — отсе здається певнішим, на давніші епоси натякають самі Гомерові поеми. Поема про гнів Ахілла закрила їх од нас, задавши новий тон у письменстві. Хто був сей геніальний поета, як він звався, не знаємо, може, й справді він звався Гомером, може, правдиве ім'я його забулося й його заступило загальне ім'я Гомера; се ім'я об'ясняють різно — товариш, складчик, заложник, навіть сліпець. І в давні часи про Гомера не знали сливе нічого; казали, що він був співець перехожий сліпий, а се виводили з одного гімну, котрий даремно приписували йому. Відома річ, що сім городів вдавали з себе Гомерове рідне місто: Смирна, Родос, Колофон, Саламин, Іос, Аргос, Афіни, — бувають ще варіанти — Хіос, Пилос, Кима, Ітака; деякі з сих міст мали за рідне місто Гомерове через те тільки, що він виславляє їх рідних героїв — Аргоських, Атридів, Пилоського Нестора й таке інше; найголовніші претензії були Смирни, й з ними не змагалися претензії інших міст — там він родився, або родом звідти, жив буцім на Хіосі, де й потім була громада Гомеридів, що з роду в рід співала Гомерові пісні, вмер на о. Іосі; з сих переказів виходить, що Гомер родом був з Еолії (в Малій Азії), а жив в Іонії; в сих переказах єсть, може, й правда. Про час, коли жив Гомер, здавен були дуже неоднакові думки — одні думали, що незабаром після Троянської війни*, а другі — через 180–240 років після неї, за часи спартанського Лікурґа, що буцім стрічався з самим Гомером, навіть через 500 р. після війни; правдоподібніше, здається, що жив він в дев'ятому віці, до якого відносить його Геродот, або восьмому, коло часу першої олімпіади*, не пізніше 700 р. Найдавніший автор, що іменує Гомера як поету, — здається, Симонид (559–469). Не знаємо знов-таки, чи сам Гомер записав свою поему, чи складав він її без письма, і пізніше вже вона була записана; тепер думають, що греки далеко раньше знали письмо, як думав Вольф, ще, може, за часи першої олімпіади (776). Одначе, якби в

той час, як складалася поема, письма ще не вживано, з того нічого не виходить — народні співці мають велику пам'ять, держать в голові превелику силу віршів; за часів Ксенофонта афінські хлопці вміли всього Гомера, а властиво Гомерова поема була далеко, мабуть, менша сучасної "Іліади". Гомерові поеми, як маємо їх тепер, писані т. зв. іонським діалектом, що переписано формами, котрі інші вважають за еолізми, а інші — за архаїзми, що колись вкривалися в усіх діалектах грецьких, поки вони не розрізнилися. Ми казали, що в давніх переказах Гомера вдають за еолійця; єсть така думка, що й "Іліаду", і "Одіссею" написано було спочатку діалектом еолійським, а потім перекладено на іонійський, але певніше, що зразу вони з'явилися на діалекті іонійським, як же єсть в них еолізми, то се не трудно об'яснити; ті дії, що описує "Іліада", творилися на землі еолян, там була й Троя, й ті пісні народні про Троянську війну, що перетворив Гомер, зайшли до іонян од еолян й між іонійцями ходити могли з додатком еолізмів. Пізніші частки "Іліади" й "Одіссея" написані були на лад мови первісної "Іліади". Що написав сам Гомер? Окрім "Іліади" і "Одіссеї", колись йому приписували ще т. зв. гомерівські гімни, епіграми, жартливі епоси, "Маргит" і "Жабомішодраківку"*; і поеми киклічних поетів; ще греки одкинули усі отсі писання; як вгорі ми сказали, деякі (Ксенон, Гелланик) думали навіть, що й "Одіссея" не належить до того поети, що написав "Іліаду". Справді, між сих двох поем єсть великі одміни, одміни й у тоні, напрямку, обставинах, і в самій мові. Тимчасом як у "Іліаді" йдеться все до бійок, війни, грабіжки, в "Одіссеї" автор широко, з великим почуттям малює сім'ю, господарство, торгівлю, хатні обставини; в "Іліаді" перше місце мають одвага, хоробрість, завзяття, в "Одіссеї" — досвід, хитрощі, терпіння; автор її вихваляє вірність жінки, чоловіка, кохання дітей, прихильність челяді до хазяїна, малює жаль за родиною, перший рух дівочого серця й усе таке, кривава бійка Пенелопиних женихів — тільки невеличкий епізод, зате ж навряд чи знайдемо ми в "Іліаді" що подібне до стрічі Одіссея і собаки його Аргуса; перемінилися й обставини: грецькі царі не такі вже автократи, як в "Іліаді", поруч з ними устає вже аристократія й віщує перемену монархічного устрою на аристократичну олігархію; культура розвигіша, ніж в "Іліаді"; єсть одміна й з міфології (напр., в "Іліаді" Зевсові вісті розносить Ірида, а в "Одіссеї" — Єрмій-Гермес). Доводили, що сі одміни залежать від віку автора: той самий автор, що замолоду написав "Іліаду", міг на старості літ написати "Одіссею", або залежать одміни од того, що зміст був інший. Може, воно й так, але ближче до правди буде прийняти, [що] "Одіссею" написав не Гомер, чи автор поеми про гнів Ахілла*, а хтось інший, і пізніше, — через який час, того не можна сказати; деякі думають, що через сотню років, навіть і через дві сотні, але се вже буде забагато.

Зупинимося трохи коло "Іліади", бо думки, які подає про неї сучасна наука, мають вагу й для "Одіссеї", тим більше, що, як сказано вгорі, родоводу

“Одіссеї” не висліджено ще так, як “Іліади”. Придивляючися до “Іліади” од Вольфа й до наших часів, учені люди помітили в ній чимало непевного й незгожого. Візьмемо дещо, наприклад: так, Діомед, той самий, що в п’ятій пісні бився й уразив Афродіту й Арєя, в шостій розпитує Главка, чи не з богів він, і каже, що ніколи не хоче битися з богами, бо хто б’ється з ними, нема тому довгого віку; так, наприклад, в дев’ятій і десятій піснях у одну ніч дуже багато зібралось усяких подій; переберемо їх: ввечері Агамемнон збирає царів на раду, після ради бенкет, після бенкету виряджають послів до Ахілла, щоб помирити його з Агамемноном, Ахілл не здається на се; прочувши про се, царі міркують, далі лягають спати, але Агамемнону не спиться, він устає й йде будити з Менелаєм сплячих: царі обходять варту, потім сідають радитися, виряджають на розглядини в Троянський табір Діомеда й Одіссея, ті крадуть коней, б’ють сонних фракіян, вернувшись назад, розказують про свої вчинки, потім ідуть митися у морі, потім у ваннах, далі усі сідають знову бенкетувати, а в початку одинадцятої пісні, скоро світ зайнявся, грецькі царі вже б’ються з троянцями, — очевидячки, усе отсе жодним побитом не можна умістити у одну ніч. Так не можна і велику битву XI—XVII пісень умістити у один день — два рази в ньому наступає південь (у XI і XV піснях). Очевидячки, тут маємо ми пізніші додатки й вставки; ті, що обороняють єдність поеми, здаються на те, що у новіших великих епосах можна познаходити помилки й незгожі місця, але такі недотепності великі навряд чи можна допустити. Ще більшу вагу мають недотепності самого плану. Тема поеми — гнів Ахілла, розгніваного за неправду Агамемнона; він зрікається помагати грекам і Зевс обіцяє, що троянці будуть поборяти греків, аж доки вони задовольнять Ахілла; план складено чудово, і не дурно деякі критики думають, що славу свою “Іліада” добула, властиво, своїм планом, але розвивається сей план не так, як ми сподіваємося. Сподівалися б, щоб троянці почали зараз поборяти греків, замість того починаються храбрування Діомеда, що б’є не тільки людей, а й богів. “Греки навіть і без Ахілла далеко перемагають троянців, — правдиво каже один критик, — за кожного вбитого грека б’ють не менше як двох троянців. Після погрози Зевса, що з-за гніву Ахілла біда прийде на греків, маємо в “Іліаді” цілий ряд славних подій грецьких героїв, і докучає слухати, як б’ють троянців, поки їм блисне хоч трохи проміння щастя”. Гектор по замислу Гомера мав бути певне дужчим над усіх грецьких героїв, крім Ахілла, тимчасом в сучасній “Іліаді” (з сим згоджуються навіть оборонці єдності “Іліади”) Гектор ані на гич не дужчий од менших героїв грецьких, навіть слабший; що його вбив Ахілл — се не має великого ефекту, хоч то мав бути найславніший вчинок Ахілла, — Гектора трохи не вбив і Аякс, якби не визволив його Аполлон. Очевидячки, первісний план Гомерової поеми знівечено й попсовано пізнішими додатками й перемінами; в первотворі він розвивався, мабуть, далеко скоріше, після погрози Зевса зараз троянці били

греків, за першою, може, просто йшла сучасна одинадцята пісня. Троянці вломилися в грецький табір, далі зараз Патрокл просився у Ахілла, вбивав його Гектор далеко скоріше, як маємо тепер, й потім була смерть Гектора; така первісна поема містила б менше половини сучасної “Іліади”. Сю первісну поему розведено невеличкими додатками і цілими поемами — як, напр., пісня про герць Менелая і Паріса, про події Діомеда, Долонея — десята пісня, пісні про битву під стіною грецькою (пісні XII—XV), грища на похороні Патрокла і викуп Гектора. Звичайно, що досі принаймні не всі ще сі додаткові поеми можна зовсім виділити, але про деякі, як, напр., про Долонею, можна се думати дуже правдоподібно.

Таким робом Гомерова поема викликала цілу школу прихильників. Одні з них написали, можна гадати, невеличкі поеми, котрі було заведено до змісту самої первісної поеми. Сі поеми розвивали епізоди Гомерової поеми, написані були на лад її, навіть власними виразами Гомерової поеми, через те, і з додатками, сучасна “Іліада” має все-таки чималу єдність тону, мови, малюнка. Другі прихильники розробляли легенди троянського циклу, котрих не торкався Гомер, — так склалися т. зв. киклічні поеми; вони описують ті випадки, що були раніше або пізніше гніву Ахілла; так, напр., “Кипрія” описує причини, з яких сталася Троянська війна, й перші роки, “Ефіопіда” — історію її од смерті Гектора* до смерті Ахілла й усе таке. Оттим часом, як інші поети розвивали героїчні легенди Троянського циклу на лад “Іліади”, якийсь поета, можна гадати, з того самого циклу вибрав тему зовсім одмінну — возворот Одіссея; форму сієї поеми він зробив під впливом “Іліади” — характери, мова, дрібні картини — усе вже зроблено на лад Гомера, але дух поеми далеко інший. Поема виявляє великий геній автора, не менший од автора “Іліади”; критики помічають, одначе, що “Одіссея” більш має художества, мистецтва і менше натуральної простоти “Іліади”. Ся поема мала теж багато прихильників, під впливом її, мабуть, написані деякі з класичних поем, “Nestor” (“Возврати”) — поема про повертання героїв*, “Телегонія” — про дії Одіссея, Телемаха й другого сина Одіссея Телегона. Деякі утвори увійшли, мабуть, і в сучасну “Одіссею”, так як було й з “Іліадою”. Говорено, що ще давні критики мали кінець “Одіссеї” — кінець XXIII й усю XXIV пісні — так звана “Ψυχῶν α” — за додаток якогось іншого поета; се дуже правдоподібно. Кірхгоф у своїй книжці, що згадано вгорі, одділяє ще другі частки. Розповімо коротко його теорію, що має чимало прихильників серед сучасних критиків. Кірхгоф думає, що старіша, первісна частина “Одіссеї”, — властиво, возворот Одіссея, що містила в собі першу раду богів. Посилання Гермеса до Каліпсо, мандрівка Одіссея до феаків й далі — до возвороту його додому — оповідання Одіссея були й у первісній поемі, але далеко були коротші; бійка женихів не належала сюди. Ся первісна частина — художественний епос якогось поети, не народні пісні. По тім інші поети зробили додатки; хтось зложив чималий епос про Телемаха й його мандрівку — Кірхгоф називає його “Телемахидою”; сей епос не був

ніколи окремим, а складений був яко додаток до “Одіссеї”. Потім розведено було оповідання Одіссея. Оповідання про Кирку (Цірцею) має за дублет первісного епізоду про Каліпсо, гостини Одіссея у Еола — дублет гостин у феаків, бо кораблі феаків, що ходять швидко без весел і стерна, єсть не що інше, як вітри попутні. Хтось знов додав бійку женихів, і нарешті — кінець “Одіссеї”; до половини VII віку склалася уся сучасна “Одіссея”. Такі думки Кірхгофа; децю в них єсть дуже правдоподібного. “Телемахида” його дуже мало має зв’язку з властивою темою поеми; оборонці єдності “Одіссеї” кажуть, що Одіссеї єднає усю поему, — хоч він не виступає сам, але про нього думають, піклуються дійові особи, але сей довід не може задовольнити; “Телемахида” не розвиває плану, дії поеми; у початку п’ятої пісні оповідається те саме про Одіссея, що й у початку першої; автор, заславши Телемаха в Лакедемон, мусить повертати його звідси скоріше назад, щоб він був, коли Одіссеї почне бити женихів, правдиво помічають теж, здається, що ся гостина слабша од возвороту Одіссея. Правдиво так же й те, що в оповіданнях Одіссея згромаджено вже надто усяких див; оповідання Одіссея після того, як він вернувся на Ітаку, здається трохи розтягненим. Певних доводів треба чекати од дальшої розправи про се питання.

Тему “Одіссеї”, як і “Іліади”, узято з Троянського циклу легенд; нагадаємо коротко зміст сього циклу: богиня Сварка — Еріда — на весіллі Фетіди, матері Ахілла, посварила богинь Геру, Палладу й Афродіту, кинувши золоте яблучко “для найкращої”; богині обрали собі за суддю Паріса, сина царя троянського Пріама, й той оддав яблучко Афродіті, що обіцяла йому добути найкращу жінку; через се Гера й Паллада навіки зненавиділи троянців. Після того Паріс з допомогою Афродіти викрав Єлену, жінку царя лакедемонського Менелая, вкупі із усяким скарбом. За Менелая уступилися інші грецькі царі, ватажком був Агамемнон, цар аргоський, брат Менелая, інші значніші герої були: Ахілл, цар з Фессалії, Аякс (Еант), син Теламона з Саламіні з братом Тевкром, Аякс, син Оілея, т. зв. “малий” (на зріст) з Локриди, Нестор, цар пілосський (з Мессенії), Діомед — теж з Аргоса, Одіссеї з Ітаки, Менелай, Ідомей з Кріта. Усі пішли походом на Трою — то була невелика земля в Малій Азії над Гелеспонтом, столицею її був Іліон з замком Пергамським. Приїхавши туди після усяких випадків, греки допевнялись Єлені, але троянці її не вернули. Тоді греки витягли кораблі на берег, стали табором й почали війну. Іліон був міцно збудований — мурі його будував сам з Посейдоном Аполлон, у троянців було багато союзників, і через се облога стояла довго; між троянцями храбривали найбільш Гектор, син Пріама, Еней, цар дарданський, Главк і Сарпедон з Лікії; не маючи харчів, греки ходили грабувати сусідні міста; так пройшло десять рік. Частину десятого року (52 дні) описує “Іліада” — Ахілл посваривсь з Агамемноном за те, що він у нього одібрав рабиню й зрікся помагати грекам. За проханням Фетіди Зевс надав сили троянцям й вони стали перемагати греків. Патрокл, приятель Ахілла, не стерпів і випросився на троянців; його

Гектор убив, тоді Ахілл, розгніваний, помирився з Агамемноном, вийшов на війну і вбив Гектора. Похороном Гектора кінчається “Іліада”. Незабаром вбито й Ахілла стрілою Паріса, Паріса вистрелив Філоктет стрілою Геркулеса, але Трої не можна було взяти, бо в Іліоні стояв Палладіум — статуя Паллади; дізнавшись про це, Одисей і Діомед викрали його. Після того, за порадою Паллади, Одисей порадив зробити дерев’яного великого коня, всередину його сів він з іншими хоробрішими; греки коня поставили на березі, а самі одпливли, ніби додому. Родич Одисея Сінон, перебігши до троянців, розказав, що сього коня греки зробили, щоб задовольнити Палладу, що сердиться за те, що вкрали Палладіум, і що як троянці візьмуть того коня до міста, то колись подоліють греків. Троянці послушалися, а вночі греки вийшли з коня, впустили в місто своє військо, перебили троянців, а місто запалили. Другого дня греки почали рушати додому; дехто з них вернулися безпечно, як Діомед, Філоктет, Ідомей; Аякс локридський пропав дорогою — Посейдон потопив його за завзяття, другий Аякс ще раніше вбив себе, коли зброю Ахілла оддали не йому, а Одисеєві, Агамемнона вбила жінка його Клітемнестра, скоро він вернувся, Одисей і Менелай вернулися додому, тільки проблукавши дуже довго по морю. В Трої царював потім Еней; легенди про його мандрівку з’явилися вже пізніше.

Центр сього циклу — осада Трої; греки односили її до років 1194–1184 [до н.е.]; тепер деякі вчені думають, що легенда про сю війну — се спогади про ті війни, які грецькі поселенці вели з азійськими тубільцями після дорійського переселення; інші — що сі війни тільки нагадали про справжню війну Троянську, що дійсно була до дорійського переселення. Єсть ще й інший погляд: троянські легенди об’ясняють із натуральної міфології, що герої легенд — боги, Єлена — єсть світ[ло], луна (σελ νη), Агамемнон і Менелай — зоря ранішня і зоря вечірня і т. д. Одні думають, що легенда описує, як міниться луна, інші — як зима переходить на літо, й що тільки пізніше сі натуральні міфи перероблено на героїчні легенди.

“Одисея” узяла на ймення від сього героя Одисея, або Улісса, сина Лаерта, царя Ітаки; ймення Одисея значить “сердитий”. Думають, що ім’я добув він за бійку женихів. Пізнішими часами Одисея малювали як лукавого страхополоха, у Гомерових же поемах ми вживаємо сей термін по старому звичаю — він і одважний, і розумний, і міцний чоловік; се єсть такий же ідеальний тип греків, як і Ахілл, тільки одмінний. На Трою пішов він ще молодим, покинувши молоду жінку Пенелопу і маленького сина Телемаха; в Троянській війні Одисей брав велику і значну участь не тільки розумом і хитрощами, але і силою й завзяттям. Вертаючися з-під Трої додому, він заїздить у Фракію, до киконів, звідти поплив на південь; він обпливав вже Пелопонес, коли буря понесла його на захід, і тут починаються усякі дива. Того часу, коли, як думають тепера, складалася “Одисея”, греки вже добре знали і Італію, й Сицилію, де були бики Геліуса, Скилла й Харибда, й усе

таке; автор “Одіссеєвих” пісень зумисне надавав архаїчний, чудасійний вид тій західній стороні. Правдиво здаються на те, що й місця самої Еллади в “Одіссеї” малюються зовсім непевно: так з Мессенії, з Пілоса їдуть у Спарту, наче рівною дорогою, тимчасом як справді дорогу заступають гори. Після блукань по західних сторонах Одіссеї дістався до німфи Каліпсо на острів Огігію й там німфа держала його сім рік. Звідсіль вже на двадцятий рік своєї мандрівки Одіссеї достається додому; план “Одіссеї” містить сорок днів сього двадцятого року.

Гомерові поеми мали для греків велику вагу; вони, й переважно “Іліада”, були шкільними книжками, кодексом усього, що треба для просвіти, ідеалом художества; ще Геродот зрозумів, яку вагу вони мали для грецької міфології, він каже, що Гомер і Гесіод виробили грецьких богів; на Гомерові поеми здавались в межинародних суперечках, як на історичних свідків. Гомер, одначе, мав і своїх ворогів, — філософи давні накидалися на нього за міфологію, так Ксенофон казав, що тільки єсть у людей поганого, то Гомер і Гесіод надають богам, а Платон із своєї ідеальної республіки виключив Гомера; інші філософи заступалися за Гомера й казали, що треба мати за алегорію те, що Гомер каже за богів. Софісти, хвалячися своїм знанням і розвитком*, любили доказувати, що Гомер каже часто зовсім неподобне.

В новіші часи, починаючи від одродження наук, звикши до латинської, мистецької поезії, не розуміли добре простої натуральної поезії Гомера; Вергілія в той час мали трохи не вище од Гомера, і перекладчики деякі вважали за потрібне його виправляти для сучасної громади. Тільки порозуміння народної поезії вияснило добре натуральну красу Гомерових поем; тепер вони займають велике місце і в літературі, і в науці. Слава усякого утвору в тім, щоб він якповніше, ширше і глибше обмалював свій час, сучасне життя, — Гомерові поеми роблять се якнайкраще; тогочасне життя, культура, люди, їх дух, погляди, віра устають перед нами, мов живі, й ми знаємо сю давню епоху так, як ніколи не пізнали б із історії й археології; можна сказати, що Гомерові поеми такі ж широкі, як життя, і уся отся широкість обмальована з дивним хистом — ми маємо цілу громаду одмінних характерів, цілу галерею одмінних картин і сцен, геніальні начерки природи і почувань, й усе отсе загорнено в гарну і просту разом з тим форму, якої не можна вже дійти новішому художнику. З двох Гомерових поем греки більш поважали “Іліаду”; правдиво думають, що се вони робили з погляду педагогічного, — “Іліада” мала розвивати в громаді і дітях одвагу. Для нас, одначе, “Одіссея” і її дух ближчі і симпатичніші, як завзяття й бійки героїв “Іліади”; читаючи “Одіссею”, більше добуваєш втіхи, і життя тогочасне малюється в ній далеко ширше і ріжностайніше.

Лютый, 1890

проблеми. — Львів, 2002; Кралюк П. Родовід слов'янської Книги Книг // День. — 14 жовтня 2006 р.

“Сарданапал” Байрона

Йдеться про трагедію Д.Байрона “Сарданапал” (1821).

с. 474 *Ось драма насправді в єдності місця і часу...* — йдеться про т.зв. “правило трьох єдностей” — формальний канон античної і класицистичної драматургії, згідно з яким композиція п'єси мала відповідати таким вимогам: події повинні були розвиватися упродовж 24 годин (єдність часу), відбуватися в одному місці (єдність місця), відтворювати завершену цілісну дію (єдність дії). Вперше ці вимоги висловив ще Арістотель у своїй “Поетиці” (IV ст. до н. е.). В епоху класицизму правило трьох єдностей набуло характеру драматургічного закону, його сформулював видатний теоретик мистецтва Н.Буало в праці “Поетичне мистецтво” (1674). На межі XVIII—XIX ст. драматурги перестали дотримуватись правил трьох єдностей, однак Д.Байрон цілком свідомо намагався створити п'єсу, яка відповідала б цьому канону, про що писав у передмові до трагедії “Сарданапал”.

А Мірра — прекрасний тип грецької дівчини — вважається, що прообразом Мірри була італійська графиня Тереза Гвіччіолі.

Вступне слово видавництва [Передмова до видання: Гомерова “Одіссея”. Гекзаметром на мову українсько-руську перевірявав Петро Байда. Присвячено переклад пам'яті Миколи Івановича Костомарова / Накладом редакції “Правди”. З друкарні Тов. імені Шевченка під зарядом К.Беднарського. — Львів, 1889 [на обкл. 1890]]

Передмова до першого повного перекладу українською мовою давньогрецької поеми Гомера “Одіссея”. Текст названий “Вступне слово видавництва”, надрукований без підпису і, хоча рік видання на титулі — 1889, а на обкладинці — 1890, передмова датована — “Лютий 1890”. Безпосередньою підставою приписувати цю передмову М.Грушевському є запис (приблизно 1891—1893 рр.) О.Кониського: “Грушевський Михайло (Заволока), автор передмови до “Одисеї”, “Истории Киевской земли” і інч.” (Іл. — Ф. 77. — Од. зб. 124. — Арк. 27). Другим аргументом, на жаль, тепер скористатись неможливо: згадуваний вже у передмові каталог “Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові” (Львів, 2005) на с. 12 зафіксував автограф “Конспективні записи російською мовою, присвячені аналізу поезії Гомера”, датуючи також приблизно кінцем 1880-х—початком 1890-х років: ЦДІАЛ України. — Ф. 401. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 188—193. На жаль, у 2007 р. названої справи вже в архіві не було.

Більше жодної інформації про авторство передмови не вдалось відшукати ні в тогочасних рецензіях на видання, ані в інших джерелах. Побічними аргументами можуть бути такі: 1) видавцем і фактичним редактором “Правди” був О.Барвін-

ський; 2) О.Кониський на той час мав тісні дружні взаємини з О.Барвінським і брав безпосередню участь у формуванні чисел “Правди”; 3) у ті роки О.Кониський також був близько знайомий з М.Грушевським, який у 1890 р. закінчував навчання в університеті; 4) саме в “Правді” за посередництва О.Кониського з’явилися у 1888—1889 рр. перші публікації М.Грушевського; 5) рукопис перекладу Петра Байди (П.Ніщинського) потрапив до Львова за посередництва М.Комарова та О.Кониського (див.: *Микитенко Ю.* Від “Слова” до “Іліади”: Петро Ніщинський — перекладач. — К., 1993. — С. 46). Таким чином, свідчення О.Кониського про авторство М.Грушевського передмови до “Одіссеї” можна вважати цілком певними. Крім того, аналіз лексики тексту та деякі стилістичні особливості дають підстави для здогадок про редагування його О.Кониським, однак це окрема тема, для ширшого розгляду якої тут не місце.

Розуміємо, що наведені аргументи далеко не вичерпні, однак вважаємо їх достатніми, щоб подати текст передмови.

Публікується за першодруком.

с. 475 ...народ... має не тільки право, але й хист і снагу на самостійний розвиток духовий — публікація у 1890 р. першої половини перекладу Петром Байдою “Одіссеї” викликала жваву реакцію преси; зокрема “Русская мысль” підкреслювала, що наявність в Україні перекладів Шекспіра, Гомера та ін. свідчить: “фактично розв’язане питання про здатність українсько-руської мови до розвитку письменства і науки” (цит. за: *Комар М.* “Русская мысль” про український переклад П.Байди “Одіссеї” Гомера // *Зоря.* — 1890. — № 21. — С. 331).

Між геніальними творами Європи Гомерові поеми найстаріші... — з “Іліади” й “Одіссеї” починається давньогрецька і загалом європейська література. Греки оцінювали їх вище за все, що було створене ними в художній літературі. Автор трагедій Есхіл сказав про свої твори, що вони є лише “крихтами з розкішного бенкетного столу Гомера”. На легендарного автора цих епічних поем учені знаходять посилання в різних давніх літературознавчих, історичних, політичних, філософських трактатах як на найвищий авторитет. “Іліада” й “Одіссея” стали невід’ємними складниками античної культури, з них починалася і ними закінчувалася всяка освіта. Про поширеність рукописів “Іліади” й “Одіссеї” в античному світі можна скласти уявлення хоча б із того, що більшу половину знайдених у Єгипті на початку ХХ ст. літературних папірусів становлять уривки обох епічних поем. Однак сьогодні вважають, що “Іліада” й “Одіссея” з’явилися як результат ранішого тривалого періоду розвитку грецької епічної поезії, тому твердження, що “ці поеми найстаріші”, треба доповнити: “з тих, які дійшли до нас”.

...переклади, розпочавшись за давніх ще часів, не перестають з’являтися і досі — з перекладу “Одіссеї” латинською мовою почалась римська література. Близько IV ст. н. е. з занепадом знання давньогрецької мови Гомера на якийсь час перестають читати на Заході, зате його постійно читали і коментували у Візантії. На Заході Європи Гомер знову стає популярним в епоху Відродження, перше його видання було вийшло в 1488 р. Після того гомерівські поеми частково або

повністю були перекладені майже всіма європейськими мовами, і величезне число цих перекладів, їхніх видань і перевидань цілком відповідає неперехідному значенню “Іліади” й “Одіссеї”. Ціла низка великих творів європейської епіки були написані саме під впливом Гомера.

Думка про переклад на мову українсько-руську Гомерових поем народилася теж давно вже — у 1870-х роках у “Правді” публікувалися частини переспіву “Іліади” С.Руданським, названого “Омирова Ільйонянка”. О.Навроцький закінчив переклад обох поем у 1882 р., але, на жаль, не опублікував його (рукопис зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України. — Фонд 21. — Од. зб. 10, 11). Так само в рукописі зберігається переклад окремих частин гомерівського епосу О.Огоновським (ЦДІАЛ України. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 1243). П.Ніщинський повністю переклав “Одіссею” та частину “Іліади”. Першу пісню “Одіссеї” переклав І.Франко, III пісня існує в перекладі Лесі Українки, пісні III, VII та VIII — у перекладі О.Потебні. I пісню “Іліади” переклав В.Самійленко. П.Куліш переклав уривки з обох Гомерових поем. Див.: *Содомора II*. Гомерів епос в українських інтерпретаціях // Дзвін. — 2004. — № 5–6. — С. 159–162; *Білецький А.* Передмова до вид.: Гомер. Іліада. — Харків, 2006. — С. 3–25. Як бачимо, в українській літературі “Одіссея” представлена значно ширше, ніж “Іліада”. Сучасна українська література має повний і високомайстерний переклад обох поем Борисом Теном (М.Хомичевським); вперше видані: “Одіссея” — 1963 р., “Іліада” — 1977 р. Як зазначають фахівці, робота Бориса Тена — найвизначніша в українській перекладній літературі інтерпретація Гомера, максимально близька до грецького оригіналу.

...Степан Руданський переклав Гомерову “Іліаду”, але переклав метром народним українсько-руським — С.Руданський намагався максимально наблизити твір до українських реалій, тому його працю відносять не до перекладів, а до переспівів, оскільки він надто вільно повівся з авторським текстом. Характерна риса взагалі перекладів цього періоду — відтворення понять оригіналу відповідними поняттями української мови, внесення в переклад елементів комізму; оригінальний гекзаметр у цьому випадку відтворений народнопісенним чотири-стопним амфібрахієм.

Переклад Руданського друкувався в “Правді”... — цей переклад тривалий час друкувався уривками і публікація не була завершена: 1872, № 2, 3; 1875, № 1, 2, 7; 1876, № 1–3; 1877, № 2, 3, 10, 11, 16–18.

...Микола Гнідич збагатив російське письменство, наділивши його перекладом “Іліади”, зробленим гекзаметром — є свідчення, що спочатку в 1807 р. М.Гнідич пробував перекладати Гомера іншим віршовим розміром — так званім александрійським віршем, який був панівним розміром “високих жанрів” літератури класицизму — епосу, трагедії; найбільше поширився у французькій літературі. Дізнавшись про це, друзі-літератори переконали М.Гнідича в потребі відтворити розмір оригіналу — гекзаметр, найуживаніший в античній поезії. Це шестистопний дактиль з паузою (цезурою) в третій стопі. У поезії нового часу

гекзаметр вважають розміром величним, поважним. Згодом вийшов з ужитку, зберігаючись лише в перекладах. Переклад М.Гнідича “Іліади”, завершений 1829 р., дуже високо оцінили сучасні йому діячі російської культури.

Тоді, під час занедбання нашої своенародної мови... — факти переслідування російськими урядовими колами української мови були, звичайно, лише частиною цілеспрямованої імперської політики на асиміляцію, знищення національного почуття, самосвідомості народу. Це прослідковується стосовно кожної національності, яка входила до складу Російської імперії.

...в харківському альманасі “Складка” сучасний наш поета В.І.Самійленко надрукував частину власного гарного перекладу “Іліади”... — йдеться про публікацію перекладу В.Самійленком першої пісні “Іліади” в першому випуску альманаху “Складка” (Харків, 1887 р.).

...веде далі переклад — історики літератури мають інформацію про переклад В.Самійленком лише трьох пісень “Іліади”, але дві з них втрачені (див.: *Бондар М.* Творчість Володимира Самійленка / *Самійленко в.* Твори. — К., 1990. — С. 5–46).

...початок перекладу “Іліади”, зроблений одним з наших видатніших учених — ймовірно, йдеться про О.Потебню. Відомий його переклад III, VII та VIII пісень “Одіссеї”, опублікований по смерті вченого у кн.: *Потебня А.* Из записок по теории словесности. — Харьков, 1905. — С. 538–583. Мабуть, він пробував перекладати й “Іліаду”, читав друзям фрагменти перекладу, але ці тексти не збереглися.

Переклад “Одіссеї” вперше з’явився в одеському альманасі “Нива” року 1885 (одна тільки пісня шоста) і в “Зорі” — 1886 (пісня п’ята) — тобто, це були перші фрагменти згодом цілісного перекладу П.Ніщинського (Петра Байди). Критика, зокрема, І.Франко (*Зоря*. — 1885. — № 18. — С. 215–216), схвально відгукнулась на першу публікацію перекладу, і це зміцнило намір П.Ніщинського завершити працю.

с. 476 ...це тоді повідкидали так звані киклічні поеми — киклічні (циклічні) поеми — давньогрецькі епічно-міфологічні твори післягомерівської доби (створені не раніше VIII—не пізніше VI ст. до н. е.). Збереглися у фрагментах і стислих переказах пізніших авторів. “Кикл” (цикл) komponувався так, що одна поема прилучалась до наступної, продовжуючи оповідання з того моменту, котрим закінчувалась попередня поема. Основні цикли киклічних поем — фіванський, що розповідає історію Едіпа, його синів та міста Фів, і троянський, де йдеться про Троянську війну й події до і після неї.

...співали їх перехожі співці рапсоди... — рапсодами в античному світі називали мандрівних співців.

...пішло справжнє “Гомерівське питання”... — “Гомерівським питанням” називають широке коло проблем, що стосуються особи Гомера й авторства приписуваних йому поем, часу й місця їх створення. XIX ст. було позначене низкою жвавих дискусій з цього приводу, висуненням все нових і нових гіпотез щодо походження поем Гомера. Усіх авторів дослідницьких робіт цієї тематики поділяють

на два табори — “аналітиків” (“вольфіанців”) і “унітаріїв”. Перші, не заперечуючи існування самого Гомера, загалом зводили свої міркування до таких найголовніших гіпотез: “Іліада” та “Одіссея” складені з присвячених Троянській війні або мандрам Одиссея окремих пісень, які оброблялися і до яких народні співці поступово додавали нові епізоди, факти, героїв; “ядром” “Іліади” є маленька поема “Гнів Ахілла”, розширена численними вставками і доповненнями до розмірів великого твору (гіпотеза “первісного ядра”).

“Унітарії” обстоюють єдність і художню цілісність обох поем, а певні невідповідності в них і суперечності пояснюють пізнішими вставками або просто перекрученнями. Адже слід урахувати, що між їхнім виникненням та офіційним записом у середині VI ст. до н. е. (так звана “Пісістратова реформа”, за якою в поемах забороняли щось змінювати — додавати чи викидати) минув тривалий час. Цікаво, що всі докази та гіпотези представників обох таборів в поемах отримують як підтвердження своєї правоти, так і заперечення. Дискусія навколо Гомера та його безсмертних творів триває і сьогодні.

с. 477 ...перший епос не народний, художественний... — тобто авторський, такий, що мав конкретного автора. Сучасне гомерознавство пропонує термін “епічне авторство”: будучи в основі своїй творами усної народної словесності, “Іліада” й “Одіссея” вже є і першим у грецькій літературі твором писемної літератури. Автор епосу усвідомлює себе не творцем, а реєстратором фактів, що в них усе є точним відбиттям дійсності. Його власне ім’я при цьому не має значення.

...незабаром після Троянської війни... — Троянська війна — війна коаліції ахейських царів на чолі з правителем Мікен Агамемноном проти Трої (1280–1270 рр. до н. е. за Геродотом, або 1194–1184 рр. до н. е. за Ератосфеном). Тривалий час факт Троянської війни ставили під сумнів, а сюжети й герої гомерівських поем вважали абсолютною вигадкою. Доказом реальності тих давніх подій стали матеріали археологічних розкопок на пагорбі Гіссарлик (біля Дарданелл), проведені Г.Шліманом у 1871 р., які доводять факт існування міста Трої чи навіть кількох міст, що деякі з них були зруйновані, можливо, наприкінці XIII ст. до н. е. Через три роки Г.Шліман провів також успішні розкопки в Мікенах. Особливо вражає, що в знайдених ученим скарбах були деякі речі, детально описані Гомером у поемах, у тому числі так звані “келих Нестора”. Вони, а також написані Шліманом книги про його розкопки, вміщені там фотографії стали переконливими аргументами, що вимагали переоцінки уявлень про Гомера.

...або восьмому, коло часу першої олімпіади... — перші Олімпійські ігри відбулися в Греції у 776 р. до н. е. Час між іграми (чотири роки) називали олімпіадою. У 394 р. н. е. імператор Феодосій I заборонив олімпійські ігри як язичницький культ.

с. 478 ...“Маргит” і “Жабомишодраківку”... — “Маргит” — комічна поема на основі фольклорного сюжету про героя-дурника, який все робить невлад. Текст поеми не зберігся, але у давнину вона мала велику популярність. Учені вважають, що цей твір був написаний не пізніше середини VII ст. до н. е. Прямою пародією

на героїчний епос є “Війна жаб і мишей” (“Батрахоміомехія”) — невелика поема, написана гекзаметром. Цікава як найстаріша, що збереглася дотепер, літературна пародія й один із найперших зразків цього літературного жанру в європейській літературі взагалі (кінець VI—поч. V ст.). Автор коментованої вступної статті вживає тут українізовану назву цієї поеми, наслідуючи автора української переробки К. Думитрашка: “Жабомишодраківка, з гречеського лиця на козацький виворот на швидку нитку перештопана”, СПб, 1859. Це була перша спроба українського гекзаметра.

...автор поеми про гнів Ахілла... — тобто автор “Іліади”. Події Троянського циклу міфів були добре відомі всім грекам, тому Гомер на них лише натякає у своїй поемі. Сама ж “Іліада” розповідає тільки про один епізод десятого року війни під Троєю, що тривав 53 дні, — це гнів наймогутнішого героя ахейського війська Ахілла. Про це йдеться в перших рядках поеми: “Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея, // Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв...”

с. 480 *...“Кипрія” описує причини, з яких сталася Троянська війна й перші роки, “Ефіопіда” — історію її од смерті Гектора...* — названі дві з т. зв. “киклічних” поем. У “Кипрії” описані міфічні події, які становлять передісторію “Іліади”. “Ефіопіда” була продовженням “Іліади”, навіть починалась з трохи зміненого останнього її рядка, таким чином, її текст можна було приєднати до “Іліади”.

... (“Возврати”) — поема про повертання героїв... — йдеться про киклічну поему “Повернення”, сюжетом якої стали різні неймовірні пригоди грецьких вождів під час їх повернення з-під Трої.

с. 483 *Софісти, хвалячися своїм знанням і розвитком...* — софісти — давньогрецькі філософи V—IV ст. до н. е., у чиєму вченні відбулася переорієнтація від натурфілософської проблематики до етико-політичних і гносеологічних проблем. Софісти вперше помістили людину в центр уваги філософії, здійснили аналіз її пізнавальних здібностей, сприяли розвитку просвітництва. Через їхнього противника Платона вони набули поганої слави — філософських шахраїв, більш зацікавлених у грошах і престижі, аніж у пошуках істини. У давньоримський період термін “софіст” означав просто вчителя риторики.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>Микола Жулинський</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ:		
“Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ”	V	
<i>Галина Бурлака</i> . ЩЕ ОДНА ГРАНЬ ТАЛАНТУ:		
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК	XIII	
Розділ I. СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПЕРЕДМОВИ, ЗАМІТКИ	1	581
Для ювілею Івана Котляревського. <i>Desiderata</i>	3	581
Дріб’язок з російського письменства	16	585
Запомога письменникам	19	586
Останні романи Г.Сенкевича... ..	24	587
[Виступ на шевченкОВому святі 1896 р. у Львові]	45	587
Поступова Польща.....	51	590
До справи Шевченкових провин	79	593
“Мужики”. Оповідання Антона Чехова	80	595
Перші проби [Володимир Темницький]	82	596
Перші видання “Енеїди” Котляревського	83	596
З татарських “легенд” Д.Маміна-Сибіряка	86	597
Новини російської літератури: Л.Толстой; Чехов... ..	87	598
“Мімочка заручена”. Ескіз В.Микулич	101	603
Літературна спадщина Альфонса Доде	102	603
Наталія Кобринська	128	606
Із оповідань Гната Потапенка.....	147	610
Із оповідань Франсуа Коппе	149	610
[Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові]	150	611
Густав Флобер..Літературна характеристика	155	614
Варіанти до “Богданової могили” Шевченка	161	615
Микола Некрасов	162	616
Ювілей Льва Толстого	169	618
[Передмова до видання: Сельма Лягерлеф. “Королеви Півночі”... ..	171	619
Один з ніжинців	173	619
Передне слово [до книжки: оповідання марка вовчка.....	175	621
Світлотіні галицького життя. Лесь Мартович. “Забобон”... ..	177	622
Світлотіні галицького життя. Михайло Яцків. “Танець тіней”... ..	199	624
Українська література, її назва, розвій, періоди	213	625
Поезія Олеся	225	629
Перша редакція “Іродової мороки” Куліша	233	631
Невиконане побажання Марка Вовчка	237	632
В сімдесяти роковини смерті Шевченка на спомин його і людей, йому близьких	239	633

Розділ II. РЕЦЕНЗІЇ	241	634
Цупкий. Байки.	243	634
Н.Дашкевич. Вопрос о литературном источнике украинской оперы И.П.Котляревского “Москаль-чаривный”	244	635
Українсько-руські драми	249	636
“Жіноча бібліотека”. Видає Наталія Кобринська	257	640
“Для домашнього огнища”. Повість Івана Франка	259	641
Осип Маковей. “Подорож до Києва”	266	642
“Мій Ізмарагд”. Поезії Івана Франка	269	642
М.Чернявський. “Донецькі сонети”	275	644
“Царівна”. Оповідання Ольги Кобилянської	277	645
“Залісся”. Повість Осипа Маковея	282	646
Іван Семанюк (Марко Черемшина). “Карби” . Новели з гуцульського життя.....	290	647
И.Стешенко. Иван Петрович Котляревский	296	648
В.Лесевич. Евгений Павлович Гребенка	301	650
Н.Петров. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского... ..	302	650
[“Шершень”]	303	651
Т.Шевченко. “Кобзарь”	304	652
А.И.Лотоцкий. “Демократическая литература ...”	305	653
Поезії М.П.Старицького.....	306	654
“Лис Микита”, з німецького переробив* Іван Франко.....	307	655
Твори Івана Котляревського	308	656
Твори Григорія Квітки-Основ'яненка	310	657
Розділ III. НЕКРОЛОГИ	311	658
[Промова над могилою д-ра Омеляна Огоновського]	313	658
Олександр Пипін. Некролог	314	658
Антін Чехов. † 2 (15)/VII 1904	316	659
Данило Мордовець. Некрологічна замітка	318	659
Смерть Толстого	320	660
Сумний Великдень	323	660
Пам'яті Лесі Українки	328	662
Над свіжою могилою	329	662
Розділ IV. ПО СВІТУ	331	663
ДОДАТКИ	467	692
[Щоденникові записи 1883 р. на літературні теми]... ..	469	692
Вступне слово видавництва [Передмова до видання: Гомерова “Одіссея” ...]	475	694
Перше видання “Енеїди” Котляревського	484	
По світу.	486	

КОМЕНТАРІ.....	581
ПОКАЖЧИК ІМЕН.....	700
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	734
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ.....	743

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 11

Серія “Літературно-критичні та художні твори”

Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректори	<i>Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 11: Серія “Літературно-критичні та художні твори”:
Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”. — 2008. — 784 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-568-7 (т. 11)

Том 11 зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах відкриває серію “Літературно-критичні та художні твори”, до якої увійшли статті, виступи, передмови та рецензії М.Грушевського на літературні теми. Тексти, написані упродовж 1883–1931 рр., окреслюють читачеві позицію вченого щодо цілої низки літературних явищ і постатей кінця ХІХ—початку ХХ ст., визначають його роль у тогочасному літературному процесі. Також у томі опубліковане культурологічне есе “По світу”, в основу якого покладені враження від подорожей найвизначнішими містами Італії.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (15 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умовн. друк. арк. 63,7. Обл.-вид. арк. 60,0.
Додрук накладу 200 прим. Вид. № 4.
Зам. 290-8.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007 р.
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 02.11.2002 р.